

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

'Een Theatrum van Representatie?' : Aartshertog Ferdinand van Oostenrijk stadhouder in Praag tussen 1547 en 1567

Simons, M.

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Simons, M. (2009). 'Een Theatrum van Representatie?' : Aartshertog Ferdinand van Oostenrijk stadhouder in Praag tussen 1547 en 1567

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <http://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

‘Een Theatrum van Representatie?’

Aartshertog Ferdinand II van Oostenrijk
stadhouder in Praag tussen 1547 en 1567

Samenvatting

In dit proefschrift worden een aantal aspecten van een 16de-eeuwse hofcultuur beschreven. Centraal staat het Praagse hof van de Habsburger Ferdinand I (1503-1564), koning van Bohemen en dat van diens zoon Ferdinand II (1529-1595) die tussen 1547 en 1567 de koning van Bohemen vertegenwoordigde als stadhouder. Aartshertog Ferdinand II is tegenwoordig beroemd omdat zijn verzamelingen als museum toegankelijk zijn in slot Ambras bij Innsbruck, het kasteel dat hij betrok na zijn vertrek uit Praag in 1567.

Het vertrekpunt van dit onderzoek naar de periode in Praag was dan ook de veronderstelling dat de aartshertog in Praag al verzamelingen aanlegde en deze verzamelingen ook, net als in Ambras, tentoongesteld had. Want Ferdinand II droeg in Praag op allerlei manieren bij aan de hofcultuur. Zijn meest fascinerende project was het ontwerp en de bouw van lustslot Stern in een wildpark bij Praag. Stern dankt haar naam aan haar plattegrond in de vorm van een zeshoekige ster. Dit gebouw is met haar hoekige kamers en talloze nissen uitermate geschikt voor de tentoonstelling van onderdelen van zijn verzamelingen, zoals zijn pronkharnassen of de harnassen van zijn ‘helden’ en de pronkstukken en rariteiten uit zijn ‘Kunst-oder Wunderkammer’. Helaas blijkt deze hypothese niet te toetsen, want anders dan van kasteel Ambras, bestaan er van de Praagse verblijven van de aartshertog geen inventarissen of andere beschrijvingen. Hoewel aantoonbaar is dat aartshertog Ferdinand II in Praag begon met de aanleg van zijn verzamelingen en hij bijvoorbeeld zijn harnassen en wapens op de Burcht tentoonstelde, blijkt nergens waar hij zijn objecten bewaarde en ook van de specifieke functie van Stern is niets meer in bronnen terug te vinden.

Stern is nog steeds een uiterst fascinerend gebouw, maar geeft niets prijs over haar functie. De betrokkenheid van de aartshertog bij de bouw was groot, maar over zijn motieven is niets bekend. Stern kon daarom niet het enige onderzoeksobject zijn in de studie naar de vormgeving van het

Praagse hof. De studie werd uitgebreid met beschrijvingen van Koninklijke opdrachten binnen en buiten de muren van de Praagse Burcht en met beschrijvingen van het werk van geleerden, werkzaam in de hofkringen van de koning en zijn stadhouder.

Uitgangspunt bij het onderzoek naar het 16de-eeuwse Habsburgse hof in Praag was de vooronderstelling dat een vorst de vormgeving van zijn hof als een eenheid zag: als een ‘Theatrum’ in de betekenis van een *overzicht*. De vorst verleende de opdrachten en zijn kunstenaars en bouwmeesters werkten aan de specifieke vormgeving van materiële aspecten van zijn representatie, terwijl zijn humanisten en geleerden de speciaal voor deze vorst gekozen symbolen ter verbeelding van zijn uitzonderlijke positie uitdachten en lieten vormgeven.

De titel ‘Een Theatrum van Representatie’ is uiteindelijk van een vraagteken voorzien, want geconcludeerd moet worden dat voor het Praagse hof nauwelijks aantoonbaar is dat de koning of de aartshertog bij het verlenen van opdrachten streefden naar een eenheid of herkenbaarheid in vormgeving of symboliek. Koning Ferdinand I voegde beslist nieuwe elementen toe aan de bestaande Burcht en paleisbouw. Hij liet Italiaanse bouwmeesters beginnen aan de inrichting van tuinen en de bouw van een zomerpaleis naast de Burcht, maar de vormgeving ervan werd niet aangestuurd door een architect met de supervisie over *alle* Koninklijke opdrachten. Aan het Praagse hof werkten enkele humanistisch geschoolden, onder wie de beroemde Pier Andrea Mattioli en de onbekende Georg Handsch, maar geen van hen droeg aanwijsbaar bij aan het streven naar eenheid of samenhang in de Koninklijke beeldvorming.

Dit betekent echter niet er tijdens de lange regeringsperiode van Ferdinand I als Boheems koning en vooral tijdens het stadhouderschap van aartshertog Ferdinand II weinig of geen vorstelijke manifestaties waren. Vooral aartshertog Ferdinand II zorgde voor kleurrijk geënceneerde toernooien en feesten, die weliswaar niet met de huidige term ‘theater’ kunnen worden aangeduid, maar wel theatraal waren. De aartshertog blijkt, net als bij de bouw van Stern, bij toernooien, feesten en bij de intocht van zijn vader in Praag in 1558 actief betrokken te zijn geweest. Niet alleen vanwege zijn status als plaatsvervanger van de koning, maar ook in praktische zin en zelfs verkleed als vrouw.

Biografie

De basis voor de opmerkelijke betrokkenheid bij feesten en theatrale

enscenering valt niet goed aan de levensbeschrijving van aartshertog Ferdinand II te ontleen. Zijn opvoeding en scholing waren dezelfde als die van zijn twee jaar oudere broer Maximiliaan II (1529-1576), die zich op dit terrein veel minder prominent onderscheidt. De oudsten van de zestien kinderen van Ferdinand I en Anna van Hongarije verbleven in hun jeugd niet aan het Weense hof, maar in Innsbruck. Het is heel goed mogelijk dat de hoofse ensceneringen van hun overgrootvader Keizer Maximiliaan I, die vooral in de Innsbruckse Hofburg werden bewaard, Ferdinand II hebben geïnspireerd. Maximiliaan I hechtte veel waarde aan de vormgeving van zijn hof en liet voor zijn nageslacht de door hem gewenste prinselijke opvoeding en de vormgeving van hoofse ontmoetingen vastleggen in twee biografische publicaties, de *Weisskunig* en de *Theuerdank*. Het boek *Freydal* verhaalt over Maximiliaans uitzonderlijke prestaties tijdens toernooien, waarmee werd vastgelegd welke belangrijke rol dit hoofs vertier aan een Habsburgs hof moest spelen.

In het onderwijs aan zijn achterkleinzoons zullen de met houtsneden geïllustreerde boeken van Keizer Maximiliaan I een rol hebben gespeeld en ook zijn studieboeken lagen in de Hofburg, maar de bronnen over de jeugd van Ferdinand II zijn niet precies genoeg om te kunnen aantonen dat hij de *Weisskunig* las of de leerboeken gebruikte. Humanisten die in Wenen aan het hof van Keizer Maximiliaan I hadden gediend, werden aangesteld als de leraren van de jonge aartshertogen, maar zij stierven of verlieten Innsbruck nog voordat aartshertog Ferdinand II oud genoeg was om werkelijk door hun geleerdheid gestimuleerd te worden. Veel meer dan opmerkingen over hun lichamelijke opvoeding en de nadruk op taalverwerving is er over het curriculum niet bekend. Duidelijk wordt wel dat alle kinderen werden voorbereid op hun taken binnen de Habsburgse dynastie, waarbij een vruchtbaar huwelijk centraal stond. Het is daarom onbegrijpelijk dat aartshertog Ferdinand in 1557 trouwde met de Augsburgse Philippine Welser, een vrouw die niet van hoge adel was. Door trouw te blijven aan dit voor een priester gesloten huwelijk, plaatste Ferdinand II zich buiten de dynastie. Het huwelijk wordt in de literatuur altijd ‘geheim’ genoemd, omdat het op politiek niveau lange tijd werd genegeerd. Voor aartshertog Ferdinand werden lang na 1557 nog huwelijksonderhandelingen op Europees niveau gevoerd, maar voor de Praagse hovelingen waren Ferdinand en Philippine al enkele jaren daarvoor een paar. Philippine trad bijvoorbeeld al in 1555 tijdens een toernooi op als belangrijkste jonkvrouw.

Over de liefdesrelatie tussen Ferdinand en Philippine bestaat vooral veel laat 18de-eeuwse en 19de-eeuwse romantische literatuur, maar over

Philippine is nauwelijks iets bekend. Zij was een dochter van Franz Welser, een weinig prominent lid van het handelsgeslacht Welser. Deze familie verkeerde in hoge Augsburgse kringen en kwam daar in contact met de Habsburgse vorsten. Philippine's opvoeding te midden van Augsburgers die hun kinderen graag met de hogere adel zagen trouwen, zal haar hebben voorbereid op haar verblijf aan het Praagse hof, waar zij zich blijkbaar goed wist te bewegen.

Het Praagse hof 1526-1567

Het Koningschap van Ferdinand I was na de dood van zijn voorganger en zwager Ludwig Jagiello in 1526 voor de Boheemse standen geen vanzelfsprekendheid en het zou tot 1547 duren voor het in een politiek rustiger vaarwater kwam. De koning had de voortdurende dreiging door de Protestantse vorsten uit het Noorden, met behulp van zijn broer Keizer Karel V tijdens de Schmalkaldische oorlog afgeslagen en had zich daarmee ook verlost van de oppositie van de Boheemse standen.

De weerstand van de Boheemse adel weerhield Ferdinand I niet van het maken van bouwplannen, maar de tegenwerking is waarschijnlijk wel een verklaring voor de bijzonder trage start van de uitvoering. In 1538 kreeg een groep Italiaanse bouwlieden onder leiding van de beeldhouwer en bouwmeester Paolo della Stella de opdracht tot de bouw van een zomerpaleis op een terrein dat met tuinen en sportvelden zou worden ingericht. Dit zomerpaleis werd pas in 1558 voor het eerst gebruikt en toen nog niet afgebouwd.

Eén van de belangrijkste oorzaken voor de trage bouw in de tuinen en de weinig spectaculaire bouw op naam van koning Ferdinand I binnen de muren van de Burcht, was een grote brand in 1541, die begon op de Kleine Zijde, de stad onder de Burcht en voortraasde tot in het juist aangelegde tuinareaal.

Binnen de muren van de Burcht verbrandden alle houten daken en een groot aantal interieurs, waaronder de hele administratie van Boheemse standen en de Koninklijke boekhouding. Het verlies van deze bronnen speelt nog steeds een rol in het onderzoek naar en de reconstructie van de 16de-eeuwse Burchtbouw.

Veel kunsthistorische literatuur richt zich vooral op de stilistische kenmerken van deze architectuur en houdt vast aan een periodisering van de bouwopdrachten. Van de voorgangers van Ferdinand I, Wladislav en Ludwig Jagiello wordt deze 'Laat-Gotisch' genoemd en de bijdragen van Ferdinand I 'Renaissancistisch'. Deze typeringen doen echter geen recht

aan het feit dat juist aan dit hof veel geleerden en ambachtslieden elkaar stimuleerden, of in concurrentie met elkaar bijdragen aan de hofcultuur leverden. Voor de restauraties op de Burcht geldt bijvoorbeeld dat koning Ferdinand I Boheemse en Italiaanse bouwmeesters tegelijkertijd opdrachten gaf, terwijl de bouw van het zomerpaleis in de tuinen naast de Burcht werd begonnen door Italianen en door Boheemse bouwmeesters werd voltooid. Zoals gezegd en anders dan aan andere hoven in het midden van de 16de eeuw is er in Praag gedurende het stadhouderschap van de aartshertog geen bouwmeester aan te wijzen die voor langere tijd de supervisie had. Het in veel literatuur veronderstelde ideologische programma dat in de materiële representatie van een vorst zou zijn verwerkt, valt in Praag daarom zelden aan te wijzen. Natuurlijk weerspiegelden de Koninklijke bouwopdrachten zijn macht, maar er is geen stilistische of iconografische samenhang.

Het ‘renaissancistische’ zomerpaleis werd bijvoorbeeld niet afgebouwd door de Italiaan Stella (hij stierf in 1552) en de Duitstalige Bonifatius Wolmut leverde uiteindelijk het ontwerp voor het dak, dat pas in 1560 met koper werd gedekt. De tweeënzeventig reliëfs ter decoratie zijn wel onder supervisie van Stella gemaakt. De reliëfs bevatten mythologische en historische scènes en enkele portretten, die verwijzen naar het leven en de dynastie van de koning, maar iconografisch vormen de voorstelling geen samenhangend geheel.

Stern Ferdinandopyrgum

Dat het jachtslot Stern al in de 16de eeuw met een Burcht werd geassocieerd blijkt uit het lofdicht van de arts en dichter Laurentius Span, *Ferdinandopyrgum* [burcht of vesting van Ferdinand]. Span is de enige bron die over een bezoek schrijft aan het gebouw in de zogenaamde ‘Neue Tiergarten’, een ommuurd jachtterrein zes kilometer van de Burcht. Hij bezocht en beschrijft enkele opmerkelijke details, maar zijn lofrijke zinnen verhelderen verder weinig over de functie van het gebouw. Stern is in Spans woorden niet alleen *van* aartshertog Ferdinand, maar ook *door* hem gebouwd.

Ook andere bronnen, zoals ontwerpteksten van een fundatiestein uit juni 1555, roemen de hand van de aartshertog als de architect van Stern. Natuurlijk is in deze teksten sprake van laudatio, maar toch is Ferdinands betrokkenheid bij het ontwerp niet geheel verzonnen. De vormgeving van het exterieur van het gebouw dat zonder enige plint ‘koud’ uit het gras rijst, toont de hand van de vorstelijke amateur. De naam van de bouwmeester die hem bij het ontwerp hielp, is niet in bronnen vastgelegd,

maar kan de Italiaan Pietro Ferrabosco zijn geweest, die behalve schilder en bouwmeester, ook vestingbouwer was en ongetwijfeld ervaring had met deze stervormige bouw. Ferrabosco had status aan het hof, hij werd in 1556 geridderd als Koninklijk bouwmeester. Tussen 1552 en 1555 was hij in Praag, maar hij bleef er niet en hij was dus (ook) geen bouwmeester met algehele supervisie. Stern werd, anders dan alle andere opdrachten onder Koning Ferdinand I, wel snel afgebouwd. Tussen 1557 en 1558 werd het stucwerk op de ingangsverdieping voltooid. Dit stucwerk is van grote kwaliteit. Een aantal voorstellingen komt overeen met die in de reliëfs in steen op het Zomerpaleis en ook in de vormgeving zijn er overeenkomsten, maar net als bij het Zomerpaleis is ook in Stern geen samenhangend programma aanwijsbaar, al zijn voor de individuele bezoekers kosmologische of historische associaties heel goed denkbaar.

Over de functie van Stern blijven veel vragen onbeantwoord, maar het was ongetwijfeld een gebouw waar Ferdinands jachtgezelschap zich, net als later in Ambras op veel manieren heeft kunnen vermaken. De hoekige kamers, de gangen ertussen en de trappen in één van de sterpunten dragen bij aan de desoriëntatie van de bezoeker, vergelijkbaar met het bezoek aan de grotten in de tuinen van Ambras, waar de bezoeker ook nog eens werd verleid tot het drinken van een grote hoeveelheid wijn. Stern past bij dit soort vermaak, nog zonder dat er ook maar iets van de aartshertogelijke verzameling met zekerheid in de kamers of nissen kan worden geplaatst.

Geleerden aan het hof

Aartshertog Ferdinand had geen grote groep geleerden verzameld in Praag, maar stimuleerde wel het internationaal georiënteerde onderzoek van de arts en botanicus Pier Andrea Mattioli. Hij publiceerde vanaf 1544 het botanische handboek *De materia medica*, aanvullingen en commentaren in het Italiaans en Latijn, gebaseerd op de tekst van de Griek Dioskurides. Hij zette het werk hieraan na 1554 in Praag voort, onder andere met vertalingen van Dioskurides in het Duits en het Tsjechisch. De vertaling in het Duits is van de hand van Georg Handsch, die net als Mattioli optrad als lijfarts van de Koninklijke familie en zich in de kring rond de aartshertog bevond. Deze Handsch publiceerde niet veel, maar zijn manuscripten bleven wel bewaard, eerst in de bibliotheek van de aartshertog, tegenwoordig in de Österreichische Nationalbibliothek. De notities in de zogenaamde *Tierbücher* van Handchius onthullen iets over diens brede belangstelling, maar ook over de verzamelactiviteiten van de aartshertog. Hij verzamelde in Praag levende exotische dieren en bijvoorbeeld schilderijen met dieren. Het

vermoeden is dat de aartshertog in Praag geleerden en kunstenaars aan een botanisch en zoologisch beeldproject liet werken, maar dat dit nooit voltooid is.

“Weil ich nur im Sinn habe von Wundern zu erzählen, die der D. erzherzog Ferdinand (...) volbrachte.” (Massimo Troiano 1568)
Deze zin vormt de inleiding op het hoofdstuk over de Praagse hofcultuur onder aartshertog Ferdinand II. Er was in Praag in de periode van aartshertog Ferdinand geen aanleiding voor het houden van grote hoofse feesten; er werd immers geen belangrijk Habsburgs prinselijk huwelijk gesloten en er werden dus ook geen kinderen ten doop gehouden, maar er waren wel talrijke gelegenheden waarbij de aartshertog zijn ‘wonderen’ liet zien, ook aan de hoven van andere adel. Aartshertog Ferdinand II verzamelde tijdens de jaren in Praag harnassen en rekwisieten, die hij tijdens deze spektakels door zijn gasten liet gebruiken. Dit materiaal levert samen met het geïllustreerde toernooialbum over de jaren 1547-1560 een aardig beeld van de kleurrijke en vooral theatrale ensceneringen.

De beschrijvingen van twee getuigen van de intocht in Praag in 1558 van Ferdinand I als Keizer van het Duitse Rijk, geven aan dit beeld een mooie toevoeging, al is van geen van beide auteurs, de humanist Matthaeus Collinus en de genoemd arts-botanicus Pier Andrea Mattioli duidelijk of zij een enscenerende of regisserende rol hebben gespeeld bij de samenstelling van de lofredes en ander eerbetoen aan de keizer.

Aartshertog Ferdinand II reed in ieder geval met zijn vader voorop, speelde een rol bij de vormgeving van versieringen binnen de muren van de Burcht en stelde er een deel van zijn wapenrustingen en wapens tentoon. Dit is de eerste aanwijzing dat de aartshertog in Praag al zijn verzamelde objecten aan publiek en gasten tentoonstelde. Hij was ook nauw betrokken bij het spectaculaire en iconografisch interessante feest op de dag na de intocht.

Aartshertog Ferdinand II heeft in Praag, net als hij later in Ambras zou doen, aan het bijeenbrengen van veelzijdige en interessante verzamelingen gewerkt. Hij had net als in zijn Ambrasse ‘Kunst- oder Wunderkammer’, naturalia en artificialia en hij verzamelde behalve portretten ook andere schilderijen. Zijn wapen- en harnasverzamelingen waren ook in Praag al omvangrijk. Daarnaast droeg hij zorg voor de afwerking van de restauraties binnen de muren van de Burcht en was hij betrokken bij de opdracht aan de beeldhouwer Colin voor een groot grafmonument voor zijn ouders, dat midden in de St.-Vituskathedraal staat.

Tot slot

Ondanks de veelzijdigheid van de vooral kleurrijke ondernemingen, waarvan de bouw en decoratie van Stern wel het hoogtepunt was, is de conclusie van mijn onderzoek dat aartshertog Ferdinand II in Praag niet meewerkte aan de vormgeving van een vooropgezet plan voor de uitvoering van een samenhangende materiële en immateriële beeldvorming van de vorst, koning Ferdinand I. De ondernemingen van de koning in Praag hingen af van de inzet van verschillende groepen bouwlieden en kunstenaars, die elkaar eerder tegenwerkten dan dat zij bewust streefden naar een ‘theatrum van representatie’.

De aartshertog zelf heeft in Praag ook niet gestreefd naar een overzicht van zijn hoofse activiteiten. Al toont iets van het beeldmateriaal dat in deze studie de kleurrijke marge vult, wel aan dat Ferdinand II zo nu en dan heeft getracht in de voetsporen van zijn overgrootvader Maximiliaan I te stappen. Net als in diens Theurdank heeft ook Ferdinand II zijn grote passie voor toernooi en theater in kleur laten vastleggen.

Ferdinands beweegredenen zich door zijn huwelijk met Philippine Welser buiten de dynastie te plaatsen en daardoor niet zoals zijn overgrootvader op het allerhoogste niveau vorm te geven aan zijn hof, zullen nooit worden achterhaald. Maar voor het Praagse hof en vooral met de bouw van Stern kan wel worden geconcludeerd dat hij tussen 1547 en 1567 heeft bijgedragen aan een bijzondere en theatrale hofcultuur.